

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA NUTQ FE’LLARINING TADQIQI

G‘ofurova Nargizabonu Muzaffarjon qizi
Yozyovon tumani 3-maktab ingliz tili o‘qituvchisi
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21929579>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi nutq fe’llarining lingvistik xususiyatlari qiyosiy aspektida tahlil qilinadi. Nutq fe’llari insonning kommunikativ faoliyatini ifodalovchi muhim leksik birliklar bo‘lib, ular nutq jarayonining mazmuni, maqsadi, usuli va emotsional holatini aks ettiradi. Tadqiqot davomida nutq fe’llarining paradigmatic munosabatlari, semantik guruhlar hamda ularning ikki tildagi o‘xshash va farqli jihatlari yoritiladi. Shuningdek, nutq fe’llarining badiiy matnlarda qo‘llanishi, ularning kommunikativ-pragmatik vazifalari ham tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ingliz va o‘zbek tillaridagi nutq fe’llarining semantik tizimi umumiy qonuniyatlarga ega ekanligini, biroq har bir tilning milliy-madaniy xususiyatlari sababli ularning qo‘llanish doirasi va paradigmatic munosabatlarida muayyan tafovutlar mavjudligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: nutq fe’llari, paradigmatic munosabat, semantika, qiyosiy tilshunoslik, ingliz tili, o‘zbek tili, kommunikativ faoliyat, leksik-semantik guruh.

Abstract. This article presents a comparative analysis of speech verbs in Uzbek and English. Speech verbs represent one of the most significant lexical groups reflecting human communicative activity. The study focuses on their semantic features, paradigmatic relations, and communicative functions in both languages. Particular attention is paid to similarities and differences in the lexical-semantic organization of speech verbs as well as their stylistic and pragmatic roles in discourse. The findings indicate that although Uzbek and English speech verbs share common semantic principles, they also demonstrate language-specific characteristics influenced by cultural and linguistic traditions.

Keywords: speech verbs, paradigmatic relations, semantics, comparative linguistics, discourse, communication, lexical-semantic group.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ глаголов речи в узбекском и английском языках. Глаголы речи представляют собой важную лексико-семантическую группу, отражающую коммуникативную деятельность человека. В исследовании рассматриваются семантические особенности, парадигматические отношения и функциональные характеристики глаголов речи, а также выявляются их сходства и различия в двух языках. Особое внимание уделяется их роли в художественном дискурсе, коммуникативно-прагматическим функциям и национально-культурной специфике.

Ключевые слова: глаголы речи, парадигматические отношения, семантика, сравнительное языкознание, узбекский язык, английский язык, коммуникативная деятельность, лексико-семантическая группа, дискурс, прагматика.

Kirish. Til inson tafakkurining mahsuli va jamiyatdagi asosiy aloqa vositasi hisoblanadi. Tilning kommunikativ vazifasi nutq orqali amalga oshiriladi. Nutq esa fikr almashish, axborot uzatish, his-tuyg‘ularni ifodalash va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishning muhim vositasidir. Mazkur jarayonda nutqni ifodalovchi fe’llar alohida o‘rin egallaydi. Ular insonning gapirish, so‘rash, javob berish, buyurish, maslahat berish, iltimos qilish, pichirlash, baqirish kabi turli kommunikativ harakatlarini ifodalaydi.

So‘nggi yillarda jahon tilshunosligida nutqiy faoliyatni ifodalovchi fe’llarni semantik, sintaktik, pragmatik hamda paradigmatic jihatdan o‘rganishga bo‘lgan qiziqish sezilarli darajada ortdi. Ayniqsa, turli tizimli tillar materiallari asosida olib borilgan qiyosiy-tipologik tadqiqotlar nutq fe’llarining universalligi va milliy xususiyatlarini aniqlash imkonini bermoqda.

Nutq fe’llari insonning kommunikativ faoliyatini ifodalash bilan birga, so‘zlovchining munosabati, hissiy holati, nutqning usuli va maqsadini ham aks ettiradi. Masalan, ingliz tilidagi *say, tell, speak, talk, whisper, shout, announce, reply* fe’llari hamda o‘zbek tilidagi *demoq, aytmoq, gapirmoq, pichirlamoq, baqirmoq, javob bermoq, e‘lon qilmoq* fe’llari umumiy "nutq" semasiga ega bo‘lsa-da, ularning har biri o‘ziga xos semantik va pragmatik xususiyatlarni namoyon etadi.

Qiyosiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, har ikki tilda nutq fe’llari murakkab paradigmatic tizimni tashkil qiladi. Ular sinonimik, antonimik, giponimik hamda funksional munosabatlar asosida bir-biri bilan bog‘lanadi. Shu bois mazkur birliklarni qiyosiy o‘rganish nafaqat leksikologiya va semasiologiya, balki tarjimashunoslik, kognitiv tilshunoslik hamda diskurs tahlili uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Mazkur maqolaning maqsadi o‘zbek va ingliz tillaridagi nutq fe’llarining semantik va paradigmatic xususiyatlarini qiyosiy jihatdan tahlil qilish, ularning umumiy va milliy xususiyatlarini aniqlash hamda kommunikativ vazifalarini yoritishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot o‘zbek va ingliz tillaridagi nutq fe’llarining leksik-semantik, paradigmatic hamda funksional xususiyatlarini qiyosiy jihatdan o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tipologik tilshunoslik tamoyillari asosida nutq fe’llarining semantik tuzilishi, paradigmatic munosabatlari va kommunikativ vazifalari tahlil qilindi. D.A.Ziyoyeva ta’kidlaganidek, nutqiy faoliyat fe’llarini o‘rganishda ularning nafaqat semantik va sintaktik xususiyatlari, balki diskursiv, kognitiv va paradigmatic jihatlarini ham hisobga olish muhimdir [Ziyoyeva,2025: B.13]. Bunday yondashuv turli tizimli tillarda nutq fe’llarining umumiy va milliy xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, leksik-semantik tahlil metodi, paradigmatic tahlil metodi, kontekstual tahlil metodi, tavsifiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida zamonaviy ingliz va o‘zbek badiiy adabiyoti, lug‘atlar hamda nutq fe’llariga oid ilmiy tadqiqotlar xizmat qildi.

Mazkur metodologik yondashuv nutq fe’llarining til tizimidagi o‘rnini, ularning semantik maydondagi o‘zaro munosabatlari hamda ikki tildagi kommunikativ funksiyalarini izchil yoritishga imkon berdi.

Nutq fe’llarining nazariy asoslari. Nutq fe’llari insonning kommunikativ faoliyatini ifodalovchi leksik birliklar bo‘lib, ular axborot yetkazish, fikr bildirish, savol berish, javob qaytarish, buyruq berish, iltimos qilish, maslahat berish, ogohlantirish, e’tiroz bildirish kabi turli nutq aktlarini ifodalaydi. Ushbu fe’llar tilning kommunikativ funksiyasini amalga oshirishda markaziy o‘rin tutadi va har bir tilda alohida leksik-semantik guruhni tashkil etadi.

Jahon tilshunosligida nutq fe’llarini o‘rganish XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab semantik va pragmatik tadqiqotlarning muhim yo‘nalishiga aylandi. Zamonaviy lingvistik qarashlarga ko‘ra, nutq fe’llari faqat harakatni emas, balki so‘zlovchining kommunikativ maqsadi, emotsional holati, tinglovchiga munosabati va nutqning usulini ham ifodalaydi. Shu sababli ularni faqat grammatik emas, balki semantik, pragmatik, kognitiv va diskursiv nuqtayi nazardan ham tahlil qilish zarur.

D.A.Ziyoyevaning tadqiqotida nutqiy faoliyat fe’llari ingliz va o‘zbek tillarining paradigmatic tizimi doirasida tahlil qilinib, ularning leksik-semantik, sintagmatik va paradigmatic xususiyatlari qiyosiy jihatdan yoritiladi. Muallif nutq fe’llarini diskurs bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganish, ularning kommunikativ vaziyatdagi funksional imkoniyatlarini aniqlash zamonaviy tilshunoslikning dolzarb vazifalaridan biri ekanligini ta’kidlaydi.

Semantik nuqtayi nazardan nutq fe’llari umumiy "nutq jarayoni" semasi asosida birlashadi. Biroq har bir fe’l o‘ziga xos differensial semalarga ega. Masalan, *say* va *demoq* fe’llari nutqning umumiy faktini bildirsa, *whisper* (pichirlamoq) past ovozda gapirishni, *shout* (baqirmoq) esa baland ovozda murojaat qilishni anglatadi. *Ask* (so‘ramoq) fe’li axborot olish maqsadini, *reply* (javob bermoq) esa oldingi nutq aktiga javob reaksiyasini ifodalaydi.

Nutq fe’llari tilning leksik tizimida murakkab semantik va paradigmatic munosabatlarni hosil qiladi. Ularning qiyosiy o‘rganilishi nafaqat ikki tilning lug‘at boyligini tavsiflash, balki tarjima jarayonida semantik ekvivalentlarni aniqlash, pragmatik ma’no nozikliklarini ochib berish hamda milliy-madaniy xususiyatlarni yoritishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

O‘zbek va ingliz tillarida nutq fe’llarining paradigmatic tasnifi. Nutq fe’llari tilning leksik tizimida o‘zaro semantik va funksional munosabatlarni hosil qiluvchi birliklardir. Ular umumiy "nutq" semasi asosida birlashib, nutqning maqsadi, usuli va kommunikativ vaziyatiga ko‘ra turli paradigmatic guruhlarini tashkil etadi.

Qiyosiy tahlil natijasida nutq fe’llarini quyidagi asosiy guruhlariga ajratish mumkin:

Leksik-semantik guruh	Ingliz tili	O‘zbek tili
Umumiy nutq fe’llari	say, speak, talk, tell	demoq, aytmq, gapirmoq, so‘zlamoq
Savol-javob fe’llari	ask, answer, reply	so‘ramoq, javob bermoq, javob qaytarmoq

Nutq usulini bildiruvchi fe'llar	whisper, shout, scream	pichirlamoq, baqirmoq, qichqirmoq
Rasmiy nutq fe'llari	announce, declare, inform	e'lon qilmoq, bayon qilmoq, ma'lum qilmoq

Har ikki tilda mazkur fe'llar sinonimik va funksional munosabatlar orqali yagona paradigmatic tizimni hosil qiladi. Biroq ingliz tilida ayrim nutq fe'llarining qo'llanishi grammatik jihatdan aniq chegaralangan (masalan, say va tell), o'zbek tilida esa demoq va aytmoq kabi fe'llar ko'plab nutq vaziyatlarida o'zaro almashib qo'llanishi mumkin. Bu esa ikki til paradigmatic tizimining o'ziga xos xususiyatlarini namoyon etadi.

Nutq fe'llarining qiyosiy tahlili. Qiyoslash natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillaridagi nutq fe'llari mazmun jihatdan ko'plab umumiy xususiyatlarga ega. Har ikki tilda ular insonning kommunikativ faoliyatini ifodalovchi asosiy leksik qatlamlardan biri sanaladi. Biroq ularning semantik chegaralari va qo'llanish doirasi bir xil emas. Ingliz tilida say va tell fe'llari qat'iy grammatik farqqa ega. Tell odatda bevosita obyekt bilan qo'llanadi (tell somebody), say esa ko'proq aytilayotgan fikrni bildiradi (say something). O'zbek tilida esa demoq va aytmoq fe'llari ko'p hollarda o'zaro almashib qo'llanadi va bunday grammatik chegaralanish kuzatilmaydi. Ingliz tilida nutq usulini ifodalovchi fe'llar soni nisbatan ko'proq bo'lsa, o'zbek tilida emotsional bo'yodkorlik ko'pincha ravishlar yoki qo'shimcha leksik vositalar orqali kuchaytiriladi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek va ingliz tillaridagi nutq fe'llari umumiy semantik maydonga mansub bo'lsa-da, ularning paradigmatic tuzilishi va funksional qo'llanishida ayrim farqlar mavjud. Har ikki tilda nutq fe'llari insonning kommunikativ faoliyatini ifodalovchi muhim leksik birliklar bo'lib, ular axborot uzatish, fikr bildirish, savol berish, javob qaytarish, buyruq berish va hissiy munosabatni ifodalash kabi vazifalarni bajaradi. Nutqiy faoliyat fe'llarini qiyosiy o'rganish ularning semantik va paradigmatic xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar natijasida ingliz tilida say, tell, speak, talk kabi fe'llar nutq jarayonining turli jihatlarini ifodalashi, ularning qo'llanishi grammatik va kommunikativ mezonlar bilan farqlanishi aniqlandi. O'zbek tilida esa demoq, aytmoq, gapirmoq, so'zlamok fe'llari umumiy nutq ma'nosini bildirsa-da, ularning uslubiy va funksional qo'llanish doirasi kontekst orqali belgilanadi.

Nutq fe'llarining paradigmatic munosabatlari sinonimiya, giponimiya va funksional yaqinlik asosida shakllanishi kuzatildi. Ingliz tilida nutqning usuli va emotsional holatini ifodalovchi fe'llar (whisper, murmur, scream, shout) ko'proq differensiallashgan bo'lsa, o'zbek tilida bunday ma'nolar ko'pincha qo'shimcha leksik vositalar yoki kontekst orqali aniqlashtiriladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

- O'zbek va ingliz tillaridagi nutq fe'llari umumiy semantik maydonga ega bo'lib, kommunikativ faoliyatni ifodalovchi muhim leksik birliklar hisoblanadi.

- Har ikki tilda nutq fe'llari paradigmatic munosabatlar asosida tizimlashgan bo'lib, sinonimik va funksional guruhlarini tashkil etadi.

- Ingliz tilida nutq fe'llarining semantik chegaralari va grammatik qo'llanishi nisbatan aniqroq differensiallashgan, o'zbek tilida esa ularning ma'nosi ko'proq kontekst va uslubiy omillar orqali aniqlanadi.

- Nutq fe'llarining qiyosiy tahlili ularning milliy-madaniy xususiyatlarini ochib berish, tarjima jarayonida semantik muvofiqlikni ta'minlash hamda qiyosiy tilshunoslik tadqiqotlarini rivojlantirish uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Cruse D.A. Lexical Semantics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
2. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
3. Levin B. English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation. – Chicago: University of Chicago Press, 1993.
4. Lyons J. Semantics. Vol. 1–2. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
5. Palmer F.R. Semantics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
6. Saussure F.de. Course in General Linguistics. – London: Duckworth, 1983.

7. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. – Москва: Наука, 1976.
8. Зиёева, Д.А. Инглиз ва ўзбек тилларида нутқий фаолият феълларининг парадигматик таҳлили: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Самарқанд, 2025.
9. Кубрякова Е.С. Язык и знание. – Москва: Языки славянской культуры, 2004.
10. Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент: Фан, 2010.
11. Неъматов Ҳ., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.
12. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Лексикология. – Тошкент: Университет, 2006.
13. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992.
14. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги адабий ўзбек тили. – Тошкент: Университет, 2006.
15. Шмелёв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. – Москва: Наука, 1973.